

УДК 811.161.2'373.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181052>

Н. С. Колесник,

д-р філол. наук, доц.,

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
професор кафедри історії та культури української мови*

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ БАЗИ ПРІЗВИСЬК УЧИТЕЛІВ

Статтю присвячено вивченню прізвиськ учителів як одного з різновидів неофіційної номінації в антропоніміці. Описано специфіку мотиваційної бази цього

різновиду шкільних прізвиськ. Установлено, що вона має традиційні для української народно-побутової системи називання риси.

Ключові слова: ономастика, антропоніміка, неофіційна система називання, прізвисько, прізвисько учителя, мотив номінації.

Прізвиська – один із найдавніших антропонімних класів не лише із безперервною традицією вживання, а й з незмінною популярністю впродовж усієї історії свого існування. Статтю присвячено аналізу одного із різновидів індивідуальних прізвиськ – шкільним прізвиськам. *Об'єктом* дослідження обрано прізвиська учителів, *предметом* – специфіку їх мотивів номінації. *Джерельною базою* слугує живий фактичний матеріал, зібраний шляхом письмово анкетування та інтерв'ювання (близько 400 одиниць) переважно в Чернівецькій області (спорадично залучено дані з Тернопільської та Івано-Франківської областей).

Перші письмові фіксації прізвиськ, за твердженням П. Чучки, сягають ще домонгольських часів [7, с. 502]. Інтерес науковців до цього класу антропонімів теж має тривалу в часі традицію: уже перші дослідники української антропонімії звернули на них увагу (див. праці А. Степовича (1882), М. Сумцова (1889), В. Ястребова (1893), В. Охрімовича (1895), І. Франка (1906), М. Зубрицького (1907), М. Корниловича (1930)). І далі, упродовж усієї історії української ономастики, прізвиська перебували в полі зору вітчизняних учених. Проте 1970 року згаданий вище відомий український ономаст П. Чучка, який одним із перших в українській ономастиці найповніше проаналізував неофіційну антропонімійну систему окремого регіону – Закарпаття, зауважив, що «цей клас антропонімів опрацьовано ще дуже слабо» і навіть немає «упорядкованої термінології для назв цього класу» [8, с. 154]. Цікаво, що майже через тридцять років в енциклопедії «Polskie nazwy własne» (1998) О. Цєслікова також наголошуватиме на існуванні в ономастичних працях колег різних дефініцій прізвиська [12, с. 119]. Це, на наш погляд, не зумовлено рівнем розвитку ономастичної науки, а, радше, є свідченням складності вивчення цього класу антропонімів, багатогранного, розмаїтого як за складом, умовами виникнення, так і за особливостями функціонування, а також такого, що, попри давність походження, постійно поповнюється і новими одиницями, і навіть новими різновидами.

Упродовж останніх двох десятиліть інтерес до вивчення неофіційної антропонімії помітно виріс. Сьогодні існують комплексні й часткові дослідження прізвиськ та окремих їхніх груп як складника регіональної онімії (детальніше див. [8]), проаналізовано лексичну базу та словотвірну будову прізвиськ, лінгвопсихологічні чинники їхнього виникнення, здійснено чимало спроб розробити універсальну мотиваційну класифікацію. Протягом останніх років доволі активно відбувається вивчення цього антропонімного класу із застосуванням соціолінгвістичного, когнітивно-прагматичного, комунікативно-функційного та інших підходів (детальніше див. [10]). Загалом нових аспектів досліджень не бракує, але й поле для дослідження неміряне, бо, на відміну від офіційної системи називання, чітко регламентованої, письмово зафіксованої, такої, що має певні кількісні та якісні обмеження, прізвиська – це «стихія народної творчості», яку важко бодай приблизно описати навіть у межах невеликого часового відтинку. Будь-яка зміна в житті носія прізвиська може стати причиною зміни найменування, усне побутування цьому оптимально сприяє. Людина може мати кілька прізвиськ упродовж життя і навіть кілька прізвиськ одночасно. Але це також закрита система для сторонніх, що утруднює процес фіксації, а отже, й чимало прізвиськ зникає, так ніколи і не потрапивши в поле зору дослідників.

Ми вже згадували про проблему формулювання загальноприйнятого визначення прізвища в польській ономастиці. Ця проблема існує і в українській науці про власні назви: сьогодні чи не кожен дослідник неофіційної системи найменування намагається уточнити дефініції попередників. М. Худаш, досліджуючи українську антропонімійну систему від найдавніших часів, у знаковій для української ономастики праці «З історії української антропонімії» (1977) схарактеризував усі її основні компоненти, зокрема й прізвища. Наведемо уточнене М. Худашем визначення прізвища: «... це особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, у різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось незвичайним випадком, що з ними трапився, і під якими вони відомі лише в близькому оточенні» [6, с. 83]. Енциклопедія «Українська мова» 2004 року фіксує таке визначення за авторства П. Чучки: «Прізвишко, вуличне прізвище, кличка – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу. Термін в українській мові фіксується з XIV ст.» [9, с. 532]. «Словник української мови» подає таке тлумачення: «Прізвишко – найменування, що іноді дається людині з огляду на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок і т. ін.» [4, с. 897]. «Словник української ономастичної термінології» дефінує цей клас як вид антропоніма, додаткову, неофіційну назву, дану «людині оточенням за визначальними рисами її характеру, фізичними ознаками, звичками, походженням і т. ін.» [5, с. 154].

Якщо узагальнити відомі нам визначення цього виду особових власних назв, то в українській ономастиці усталилося бачення прізвища як неофіційного, необов'язкового, додаткового, на початках однозначно характеристичного, нерідко емоційно забарвленого, зазвичай неваріативного найменування, яке називає особу в різні періоди її життя, функціонує в мікроспільноті і має переважно короткий період стабільності.

Індивідуальні прізвища виникають і функціонують у мікросоціумі та є наслідком ставлення до ближнього, особистих стосунків у конкретній соціогрупі; саме від характеру взаємин у якій і залежать семантика, мотиви найменування та конотації цього класу антропонімів. А оскільки види контактів можуть бути доволі різними, як і особисті характеристики тих, кого називають, і тих, хто називає, науковці сьогодні говорять як про окремішності не лише вуличні прізвища, а й прізвища спортсменів (зокрема боксерів, футболістів, хокеїстів та бейсболістів тощо), політиків, учителів та школярів (так звані шкільні прізвища), афектоніми (вирази та звороти, що найчастіше використовують між подружжям, нареченими, батьками-дітьми) і навіть нікнейми, які живають учасники інтернет-комунікації.

Прізвищами вчителів, соціокультурними та соціопрагматичними аспектами їх дослідження впродовж останніх десятиліть активно цікавилися польські мовознавці М. Біолік, Б. Двілевич, К. Длугош, М. Мицавка, Г. Поповська-Таборська, Б. Страбек. Комплексний аналіз цього різновиду шкільних прізвищ здійснив 2003 року М. Шнежинський (монографія «Przewiska nauczycieli» [13]). Об'єктом дослідження сучасних українських науковців є переважно дитячі прізвища, зокрема прізвища учнів, вивченню яких присвятили публікації О. Антонюк, О. Виборнова, Т. Макарова, М. Наливайко, В. Павлюк, І. Стаханова, В. Флоровська, В. Чабаненко, А. Чучвара та ін. Проблеми мотиваційної бази та словотвору прізвищ учителів два десятиліття тому потрапили в поле зору Г. Аркушина [1], але наразі з відомих нам праць більше жодна не присвячена їх аналізу. Окрім того, упродовж останнього десятиліття міжлюдське спілкування, шкільна комунікація зокрема, зазнають суттєвих змін, усе вагомішим стає віртуальне спілкування. За нашими спостереженнями, це впливає і на неофіційну

систему називання: шкільні прізвиська стають усе менш популярними, натомість виникають інші види неофіційного індивідуального називання у віртуальному просторі, зокрема нікнейми. Якщо десять років тому вчорашній школяр в анкеті міг навести приклади щонайменше шести-восьми прізвиськ учителів, то сьогодні ця цифра рідко перевищує три-чотири назви. Отож цей клас прізвиськ наразі потребує нагальної фіксації і наукового опису.

Нагадаємо, прізвиська вчителів як індивідуальні прізвиська характеризують особу через неї саму та за її особистими якостями. Їхній аналіз можна здійснювати за різними параметрами: лексичною базою (відонімні, відантропонімні), структурою (одно- і багатоконпонентні), емоційним забарвленням (нейтральні, демінутивно- і пейоративно забарвлені), способом творення (утворені неморфологічними та морфологічними способами), мотивами номінації. Цілком погоджуємося з О. Вербоверхю, що мотиваційний критерій аналізу та систематизації є найдоцільнішим, бо, насамперед, дає змогу виявити механізми творення власних назв [3, с. 8], тобто відкриває на прикладі цього класу антропонімів шлях до глибшого розуміння живих назвотворчих процесів у національній антропонімії. Мав рацію П. Чучка, коли писав: «Ми дивимося на прізвиська як на розкішний заповідник, у якому ще повнокровним життям живе те, що поза ним, в інших антропонімних класах, давно вже безповоротно відійшло в забуття» [8, с. 168].

Спираючись на класифікації індивідуальних прізвиськ, запропоновані П. Чучкою [8, с. 182] та Г. Аркушиним [2, с. 130], а також узявши до уваги виокремлені Н. Шулською, О. Вербоверхю [3; 11] та іншими дослідниками неофіційної антропонімії мотиваційні групи індивідуальних прізвиськ, зібраний фактичний матеріал поділяємо на 10 груп:

1. Прізвиська, утворені від прізвищ, імен по батькові денотата.
2. Прізвиська, утворені від прізвищ інших людей за подібністю.
3. Прізвиська, мотивовані фізичними ознаками денотата.
4. Прізвиська, мотивовані внутрішніми ознаками носія та особливостями його поведінки.
5. Прізвиська, мотивовані особливостями мовлення денотата.
6. Прізвиська, мотивовані професією, посадою або родом діяльності носія.
7. Прізвиська, мотивовані певною життєвою ситуацією, звичками або вчинком денотата.
8. Прізвиська, мотивовані наявністю в денотата певного специфічного предмета, тварини тощо.
9. Прізвиська, мотивовані походженням носія.
10. Прізвиська, мотивовані місцем носія в громаді.

До нашої класифікації не потрапила тільки одна група, яку виокремлюють, зокрема, деякі дослідники вуличних прізвиськ, – прізвиська, мотивовані місцем проживання, що цілком очікувано, бо ця ознака неактуальна як для однозначної ідентифікації, так і для влучної характеристики вчителя.

Найпоширенішими мотивами номінації, як і в регіональних системах індивідуальних прізвиськ, є зовнішні, внутрішні та мовленнєві ознаки учителів (відповідно 35,5 %, 7,9 % і 9,5 %) – усього 52,9 %. Поширеними мотиваційними чинниками творення прізвиськ учителів є також офіційні антропоніми (прізвища, імена, імена по батькові) самих денотатів (22,1 %) та інших людей (7,9 %) за подібністю – усього 30 %. Отже, згадані п'ять мотиваційних груп становлять 82,9 % аналізованого фактичного матеріалу. На останні групи припадає 17,1 %: з-поміж них найпоширеніші

– прізвиська, мотивовані професією, посадою або родом діяльності носія, – 9,5 % та прізвиська, мотивовані певною життєвою ситуацією або вчинком денотата, – близько 4,2 %; решта 2,5 % – прізвиська із втраченою мотивацією або полімотивовані.

Найчисельнішою групою є **прізвиська, мотивовані зовнішніми ознаками носія** (135 назв), що характеризують загалом **особливості його фігури, зріст чи повноту**, або те і те водночас: *Бомба, Банан, Бочка, Велетень, Глобус, Гном, Грубка, Дистрофік, Довгий, Дюймовочка, Жирафа, Жопата, Кабан, Карлик, Качка, Ковбаса, Коза, Колобок, Курочка, Лампочка, Мацьонька, Мікроба, Модель, Олівець, Паце, Пищик, Помідора, Пончик, Свиня, Свиноматка, Слон, Страус, Суслик, Сушениця, Таблетка, Тараня, Таранька, Тоненька, Фігура, Хрюшка, Шкапа, Шланг, Шпилька, Штепсель*; **пігментацію шкіри або волосся**: *Ворона, Гуска, Индус, Кажан, Краснуха, Рижа, Чорний ворон*; **специфіку окремих частин тіла, волосся, зачіски**: *Бобрік і Зубата* (носії мають великі передні зуби), *Кобила* (учителька мала великі зуби), *Бородань, Вус, Вареник і Губа* (носії з великими губами), *Вівця* (учителька мала темне кучеряве волосся), *Дятел* (учитель з великим довгим носом), *Жаба* (руки вчительки нагадували жаб'ячі лапки), *Зебра* (обличчя носія нагадувало морду тварини), *Крім* (учитель мав поганий зір і вставне око), *Лев* (учитель з пишними вусами), *Лисий, Мавпа* (носії мала великі вуха), *Мівіна* (так називали біляву кучеряву вчительку), *Муха* (учителька з великими круглими витрішкуватими очима), *Одуванчик* (учителька мала біле пухнасте волосся), *Пасочка* (носія прозвали за форму зачіски), *Пікінез* (учитель мав відповідну форму носа), *Русалка* (учителька з довгим волоссям), *Сова* (прозвали за великі круглі очі), *Сорока* (учителька мала довгий ніс і носила окуляри), *Цьомчик* (носії з маленькими пухлими губами), *Череп* (називали лисого вчителя), *Червона* (учителька дістала прізвисько через повні червоні щоки). Прикметною рисою аналізованого матеріалу є наявність румунських лексем (Буковина, як відомо, багатонаціональний край, де проживає і румуномовне населення): *Балая* (з румунської *сива*) – прізвисько сивої вчительки поважного віку, *Гинсаку* (з румунської *гусак*) прозивали вчителя, обличчя якого нагадувало гусяче; *Гаїна* (з румунської *курка*) – учительку прозвали за зовнішньою подібністю; *Келбан* (з румунської *лисий*). На думку ономастів, іншомовне за походженням найменування здатне забезпечити найвищий ступінь індивідуалізації – наявність цих номенів у нашому матеріалі свідчить про функцію індивідуалізації як одну з основних функцій аналізованих прізвиськ. Окрім того, запозичення наділені і певним експресивним потенціалом. Прізвиська, що характеризують **особливості ходи**: *Камаз* (рухи вчителя були позбавлені невимушеності, рухаючись, нагадував робота), *Коза* (учительку так назвали не лише за манеру поведінки, але й за особливості ходи), *Черепашка* (носії завжди повільно рухалася). Хочемо звернути увагу, що твірною базою наведеної групи прізвиськ доволі часто виступають назви тварин, птахів, комах (це, загалом, усеслов'янська тенденція). Потреба емоційно охарактеризувати вчителя, що стає найчастіше поштовхом до творення прізвиська, потребує відповідних засобів: метафоричне значення згаданих фауно- та флороназв забезпечує необхідні асоціації та експресивність номінації. Трапилися в цій групі також прізвиська, утворені за асоціаціями, побудованими на антонімічних відношеннях: *Дюймовочкою* назвали вчительку інформатики, яка зовні була повною протилежністю згаданій казковій героїні.

Прізвиська, мотивовані внутрішніми ознаками носія та особливостями його поведінки

Серед прізвиськ цієї групи (30 назв) переважають назви-характеристики, що фіксують як позитивні, так і негативні риси іменованої особи: добрий (-а) || справедливий (-а) || лагідний (-а) || розумний (-а) і злий (-а) || прискіпливий (-а) ||

вимогливий (-а) || нудний (-а) || сварливий (-а) || впертий (-а): *Ангелик, Душенька, Золота, Кнюпа, Цвіточок, Сова та Ворона, Грижа, Істеричка, Зануда, Карга, Кобра, П'явка, Риба* (прізвисько отримала дуже прискіплива вчителька), *Цап*. Частина прізвиськ указує на особливості поведінки, звички: *Знайко* (постійно давав поради), *Мотану* (з румунської *kit*; учитель багато і швидко говорив та був активний, як весняний кіт), *Музикуца* (прізвисько вчительки співів, яка постійно щось наспівувала), *Шизофренія* (вчителька говорила сама із собою).

Прізвиська, мотивовані особливостями мовлення

Цей вид прізвиськ (36 одиниць), як і попередні, має давні традиції в українській системі називання: про нього згадували у своїх розвідках ще М. Сумцов і В. Охримович, вважаючи спадком давньоруської доби. Цікаво, що, як і в давнину, шкільні прізвиська зобов'язані своїм походженням насамперед не **специфіці манери спілкування**, хоча є й такі (*Цвірінька* – вчителька багато і швидко говорила, її мовлення нагадувало цвірінчання горобців; *Коза* – носій завжди говорила голосно й крикливо, *Торочка* – вчителька говорила швидко і багато) чи **дефектам мовлення** (гаркавість – *Француз*; шепелявість – *Кобра*), а переважно **недоречно чи неправильно вжитим словам та словосполученням** (*Гороб'єц* замість горобець; *Санциметрова Стрічка* – вчителька трудового навчання, родом з Білорусії, погано вимовляла українською цю терміносполуку; *Кіркорова кістка* – вчителька біології обмовилася і сказала так замість *кіркова кістка*) або **словам-паразитам**. Саме останні і стають найчастіше основою оригінальних найменувань учителів: *Батя* (один учитель усіх учнів називав дітьми, інший – звертався до них: синку! || донько!), *Бейсік* (улюбленою темою розмови на уроці була для носія прізвиська мова програмування *Basic*), *Вверх головою* (будь-яке невдоволення учнями учитель висловлював фразою: Ну що ви весь час вверх головою і вверх головою?!), *В тому було* (улюблений вислів носія), *Вундеркінд* (так учитель називав учнів, які погано вчилися), *Гад* (заспокоював дітей фразою: «Гади шипучі, не шипіть!»), *Газдиня* (вчителька часто називала учениць *газдинями*), *Дана-дана* (носій нерідко приспівував на перерві: *дана-дана*), *Дьордій* (вчитель одного разу розсердився на учнів і сказав: «Я вам не Дьордій!»), *Емг, Зрозуміла, Мбре, Отже, Чуєш-да?!* (слова-паразити), *Звір* (дуже добрий і лагідний учитель кілька разів, заспокоюючи учнів, сказав: «Не будіть в мені звіра!»), *Йще-що* (найулюбленіший вигук), *Катастрофа, Кот* (улюблені вислови: «Це не діти, а катастрофа!», «Ребята, давайте жить дружно!»), *Колбочка* (улюблене слово), *Манна небесна* (вчитель кожен день залишав учнів після уроків на додаткове заняття і повчав: «Хто все вивчить, то йому манни небесної не треба!»), *Могила* (носій погрожував учням, які не виконали домашнє завдання: «Як дам зараз – буде могила!»), *Недостаток І Преймуцество* (постійно повторював, що в кожній новій темі є свій *недостаток і преимуцество*), *Тупиця* (дуже вихований і толерантний учитель одного разу, розлютившись, сказав учневі: «Тупиця! В канцелярію! Документи в руки – і до батьків!»), *У нас – контрольна!* (коли хтось намагався відпросити учня з її уроку, вчителька заперечувала і казала: «У нас – контрольна!»), *Цап* (коли хтось не слухав учителя на уроці, він розлючено кричав на порушника: «Ану вийди за двері, дурний цап!»). Як бачимо, саме в цій групі трапляються багатокомпонентні структури, частина з яких – лексикалізовані словосполучення і навіть речення. Більшість «етимонів» цих прізвиськ є часто вживаними словами, словосполученнями, висловами, серед яких трапляються і слова-паразити, лайливі, просторічні слова, суржикізми, спостерігши останні в мовленні наставників, уживання яких є порушення мовленнєвого етикету, учні дошкульно прозвали вчителів.

Прізвиська, утворені від прізвищ, особових імен та імен по батькові денотата

З 84 прізвиськ цієї групи 47 утворено внаслідок звукової асоціації з особовими іменами самих носіїв (Антонінка, Аркаша, Богданка, Васьок, Галинка, Галька, Гоша, Дмитрик, Домка, Ємеля, Зіночка, Ілцуке, Ірка, Катерина, Катруся, Лариска, Леська, Лідочка, Любка, Марічка, Надежда, Наталка, Нелька, Олька, Пашка, Рімка, Ромка, Ростік, Света, Светуня, Степашка, Стъопчик, Тетяночка, Юрчик), іншими особовими іменами (Нона < Ніна, Касандра < Олександра) або апелятивами (Галушка < Галина, Зайка < Зоя, Карась < Тарас, Рись < Раїса). Більшість з них є демінутивами, щоправда, емоційна оцінка коливається в реєстрі: від ласкавого (Галинка, Дмитрик, Катруся, Наталка, Юрчик) до фамільярного (Аркаша, Галька, Пашка, Рімка, Ростік, Степашка). До речі, зневажливо-фімільярні конотації в останній підгрупі досягнуто переважно завдяки вживанню зросійщених варіантів імен. Зрумунізований варіант Ілцуке (учитель математики Ілля Дмитрович), як і прізвисько, що трапилося в одній із попередніх груп, Музікуца зафіксовані на Буковині в районі, де компактно проживає румуномовне населення.

Прізвиська від прізвищ учителів утворено шляхом структурної чи фонетичної деформації на основі різних асоціацій із відповідними власними чи загальними назвами, унаслідок переключення чи римування, різноманітних лексичних асоціацій, виражених синонімами чи антонімами (*Гніздо < Гніздовський, Друшляк < Джурляк, Зайка < Заїка, Зайчик < Кріль, Киця < Котик, Коханка < Коханко, Кулідід < Кулібаба, Малінка < Малина, Носок < Носко, Пепушою < Кукуруз, Петрушка < Петрушко, Саранча < Саранчу, Соколик < Соколовська, Фісташка < Сташків, Чинчик < Михайлинчик < Михайлина*). Частину прізвиськ учительок утворено за допомогою андронімних формантів, що впродовж тривалого часу було притаманне народно-побутовій системі називання (*Жучиха < Жук, Дмитрівна < Дмитрів, Харючка < Харюк*). Зафіксовано також трансформацію справжніх прізвищ носіїв – приблизний переклад з української мови на румунську і навпаки: *Пепушою < Кукурудз* (румунське *panușoi*), *Жаба < Броско* (румунське *broșci*) (зафіксовано в Чернівецькій області).

Прізвиська, мотивовані іменами по батькові, становлять собою редеривати, фонетично модифіковані назви та утворення за асоціацією (*Гаврило < Гаврилович, Кирило < Кирилович, Максим < Максимович, Афоня < Опанасович, Карлуша < Карлович, Пантелеймоша < Пантелеймонівна, Степашка < Степанівна, Тьофік < Теофілович, Андрюїд < Андрійович*). Трапилися в нашому матеріалі прізвиська, утворені одночасно від імені та по батькові носія: *Людка-Васька < Людмила Василівна, Машка-Сашка < Марія Олександрівна*, а також абрєвіатури: *НЛО < Наталя Леонідівна Охріменко* та *БМП < Бортняк Міла Володимирівна*.

Частина прізвиськ виникли внаслідок подібності денотатів до історичних осіб: Іван Грозний (дуже строгий директор школи), Ленін (прізвисько характеризує за зовнішнім виглядом, був лисуватий), Наполеон (носій любив командувати), Фюрер, Адольфівна (обидва прізвиська на позначення однієї строгої, вимогливої вчительки німецької мови), Мазепа (учитель історії), Петлюра (строга вчителька); до співаків, артистів: Іво Бобул (вчителька мала зачіску, як у співака), Нікелін (учитель фізкультури, подібний до Юрія Нікуліна), Ротару (вчителька співів, яка постійно співала), Сердючка (завжди весела вчителька), Чарлі Чаплін (учитель, що мав подібну, як в актора, ходу); до літературних та фольклорних персонажів: Алі Баба (за зовнішнім виглядом), Васіліса Прекрасная (вчителька із непоказною зовнішністю), Вінні Пух (низенька і повненька вчителька французької мови), Коник-горбоконики (учитель фізкультури, який сутулювався і незграбно стрибав), Барон Мюнхаузен (учитель зарубіжної літератури), Оленка-зміючка (дуже

вимоглива вчителька); до кіногероїв, героїв мультфільмів та телепередач: Катруся (за схожістю із телеведучою програми «На добраніч, діти!»), Світлофор Моргайлик (учитель не був схожий на героя популярної колись радіопередачі для школярів, а мав проблеми із зором, тобто прізвисько виникло завдяки асоціаціям із внутрішньою формою власної назви радіоперсонажа), Термінатор (носій був дуже злим), Шапокляк (як і героїня мультфільма мала довгий і гострий ніс), Кінг Конг (носій був подібний зовні до цього кіноперсонажа).

Прізвиська, мотивовані професією, посадою або родом діяльності носія (36 одиниць), належать до продуктивних способів ідентифікації вчителів. Частина з них (менша) безпосередньо вказує на спеціалізацію вчителя, тобто є прямою номінацією, але з емоційно-експресивним забарвленням, здебільшого фамільярним, панібратським, що досягається вживанням просторічних варіантів назв: Англічанка, Дойчка, Історичка, Інфа (учитель інформатики), Кравчиня, Мовничка, Німець, Німка, Німкеня, Психічка, Спортсмен, Фізичка, Француз. Друга частина прізвиськ, мотивованих професією, посадою або родом діяльності носія, є непрямою номінацією, джерелом їх виникнення стають переважно терміни або предмети, пов'язані зі спеціалізацією вчителя, і навіть прізвища відомих у його галузі вчених: Атом, Джоуль, Молекула, Ньют, Ом (прізвиська учителів фізики); Інфузорія, Пасльон, Слиж (вид риби), Хромосома (прізвиська учителів біології); Квадратний Метр, Калькулятор, Косинус, Циркуль (прізвиська учителів математики); Бомба, Каністра (спотворене англ. chemistry), Колба, Менделєєв (прізвиська учителів хімії); ДУП (аббревіатура терміна дистанційне управління приводом стала прізвиськом учителя автосправи); Майор (учитель захисту Вітчизни); Тормоз (учитель автосправи); Шеф (директор школи); Баян Баянович (учитель музики); Панна Руська – учителька зарубіжної літератури, яка колись викладала російську мову.

Прізвиська, мотивовані певною життєвою ситуацією, звичками або вчинком денотата

Мотивація прізвиськ цієї групи (16 назв) неповторна, унікальна, бо виникають вони як реакція на якийсь конкретний випадок чи ситуацію, що мали місце і запам'яталися в шкільному мікроколективі. Н. Шульська називає ці оніми «прізвиськами-текстами» [11, с. 8]. Наприклад, *Вафля* – учителька, яка любила пригощати учнів вафлями; *Ворона* – учителька, син якої на уроці малювання одного разу намалював ворону; *Кактус* – носій отримала на день народження в подарунок кактус; *Кишка* – учителька одного разу прийшла до школи в розтягненій кофті сірого кольору; *Крапочка* – у програмі Pascal завжди ставив у кінці крапку; *Мода* – негарна на вроду вчителька намагалася вдягатися «дуже» модно; *Незалежність* – учитель написав це слово з помилками; *Підощва* – учителька одного разу прийшла до школи у взутті з відірваною підощвою; *Плячок* – учні ненароком перевернули на вчительку торт; *Пробірка* – учителька фізики часто проводила досліди з пробірками; *Робокон* – на урочисту лінійку вчителька вдягла сонячні окуляри квадратної форми; *Студент* – директор школи, який прийшов працювати до школи, ще будучи студентом.

Останні три групи нечисленні. Прізвиська, мотивовані наявністю в денотата певного специфічного предмета, тварини тощо, представлені шістьма прикладами: *Баклажан* – учитель фізкультури носив спортивний костюм фіолетового кольору; *Плащ, ЧП (Чорний Плащ)* – їхні носії постійно носили чорний плащ; *Зебра* – учитель фізкультури часто вдягав смугасту майку, учителька німецької мови носила чорно-білу смугасту шубу; *Парасолька* – носій за будь-якої погоди мала із собою парасольку; *Децл* – учитель історії мав на телефоні рингтон пісні Децла. Нами засвідчено лише одне прізвисько, мотивоване походженням носія, – *Молдаван*, але і воно полімотивоване, бо

зумовлене вчинком самого вчителя: знайомлячись з учнями, він наголосив, що за національністю – молдован. У зібраному фактажі прізвиська *Діва* і *Неньо* мотивовані місцем носія в громаді: *Діва* – учителька фізики, яка була незаміжньою; *Неньо* – директор школи, якого всі поважали і який справді ставився до всіх, наче батько.

Зафіксовано також прізвиська, вигадані попередніми поколіннями школярів, лексико-семантичне значення яких втратилося з часом, тому мотиви їх виникнення вже назавжди втрачені. Це такі найменування, як: *Цукерка, Лань, Льотчик, Коляда-Мармуляда, Циганка Аза, Дездемона, Маклуха, Єті, Нень, Біба, Голуб, Шарік, Гладун, Гуцул, Мицик*.

Прізвиська вчителів, як відомо, не належать до найдавніших шарів національної антропонімії (їх постання як окремої групи індивідуальних прізвиस्क, безперечно, найшвидше можна пов'язати з добою Середньовіччя, коли виникла і усталилася система шкільництва в Європі), а проаналізовані номени – узагалі приклад сучасної системи неофіційної антропонімії. Але і сьогодні вони мають традиційну для індивідуальних прізвиस्क мотиваційну базу, засвідчують усталені моделі їх творення та говорять про неперервність традиції та великий потенціал ономастичності українців, а також є свідченням багатства і розмаїття можливостей української антропонімії системи.

Перспективу дослідження вбачаємо в описі динаміки мотиваційного групування прізвиस्क учителів за різними віковими категоріями респондентів (школярі молодших, середніх і старших класів), бо, за нашими спостереженнями, ці групи прізвиस्क можуть відрізнитися як за продуктивністю творення, так і за особливостями мотиваційної бази.

Література

1. *Аркушин Г. А.* Прізвиська вчителів: мотивація, словотвір, виховний аспект / Урок української. 1999. № 2–3. С. 28–33.
2. *Аркушин Г. А.* Силенська гуторка. Луцьк : Вежа, 1996. 167 с.
3. *Вербоовецька О. С.* Неофіційна антропонімія Тернопільщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.
4. Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін. ; відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ, 2012. 1320 с.
5. Словник української ономастичної термінології / уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Харків : Ранок- НТ, 2012. 256 с.
6. *Худащ М. Л.* З історії української антропонімії. Київ : Наук. думка, 1977. 362 с.
7. *Чучка П.* Інші види особових назв / *Słowańska onomastyka : encyklopedia / pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej przy współudziale J. Dumy.* Warszawa–KraKów, 2003. – Т. II. – 616 s.
8. *Чучка П. П.* Антропонімія Закарпаття : монографія. Ужгород, 2008. 672 с.
9. *Чучка П. П.* Прізвисько. Енциклопедія «Українська мова». Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 494.
10. *Шульська Н.* Стан дослідження слов'янської неофіційної антропонімії у науковому дискурсі / Слов'янський світ: виклики сучасності : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Л. М. Несух. Ужгород, 2015. С. 155–162.
11. *Шульська Н. М.* Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2011. 20 с.

12. Cieślíkowa A. Przewiska // Polskie nazwy własne : Encyklopedia / pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko. Warszawa–Kraków, 1998. s. 119–134.

13. Śnieżyński M. Przewiska nauczycieli / M. Śnieżyński. Krakow : Impuls, 2003. 248 s.

Referenses

1. Arkushy`n, G. A. (1999), *Teachers' nickname: motivation, word formation, educational aspect* [Prizvy`s`ka vchy`teliv: moty`vaciya, slovotvir, vy`xovny`j aspekt], Urok ukrayins`koyi. № 2–3. pp. 28–33.

2. Arkushy`n, G. A. (1996), *The dialect of the village Sylna* [Sy`lens`ka gutorka], Lucz`k : Vezha, 167 p.

3. Verbovecz`ka O. S. (2016), *Informal Anthroponymics of Ternopil region* [Neoficijna antroponimiya Ternopil`shhy`ny` : avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : 10.02.01. Pry`karpats`ky`j nacional`ny`j universy`tet imeni Vasy`lya Stefany`ka], Ivano-Frankivs`k, 20 p.

4. *Dictionary of the Ukrainian language* (2012), [Slovny`k ukrayins`koyi movy` / ker. V.V. Nimchuk ta in. ; vidp. red. V. V. Zhajvoronok], Ky`yiv, 1320 p.

5. *Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology* (2012), [Slovny`k ukrayins`koyi onomasty`chnoyi terminologiyi / uklad. Buchko D. G., Tkachova N. V.], Xarkiv : Ranok- NT, 256 p.

6. Xudash, M. L. (1977), *From the history of Ukrainian anthroponymy* [Z istoriyi ukrayins`koyi antroponimiyi], Ky`yiv : Nauk. dumka, 362 p.

7. Chuchka, P. (2003), *Other types of personal names* [Inshi vy`dy` osobovy`x nazv], Słowińska onomastyka : encyklopedia / pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa–Kraków, T. I, pp. 502–509.

8. Chuchka, P. P. (2008), *Anthrononymy of Transcarpathia* [Antroponimiya Zakarpattya: monografiya], Uzhgorod, 2008. 672 p.

9. Chuchka, P. P. (2000), *Nickname* [Prizvy`s`ko], Ency`klopediya „Ukrayins`ka mova”. Ky`yiv : Vy`d-vo „Ukrayins`ka ency`klopediya” im. M. P. Bazhana, p. 494.

10. Shul`s`ka, N. (2015), *The state of the study of Slavic unofficial anthroponymy in scientific discourse* [Stan doslidzhennya slov`yans`koyi neoficijnoyi antroponimiyi u naukovomu dy`skursi], Slov`yans`ky`j svit: vy`kly`ky` suchasnosti : materialy` V Mizhnarodnoyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi / za red. L. M. Nesux. Uzhgorod, pp. 155–162.

11. Shul`s`ka, N. M. (2011), *Informal Anthroponymics of Western Polessia* [Neoficijna antroponimiya Zaxidnogo Polissya : avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : 10.02.01. Voly`ns`ky`j nacional`ny`j universy`tet imeni Lesi Ukrayinky`], Lucz`k, 20 p.

Н. С. Колесник,

*Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича,
кафедра истории и культуры украинского языка*

ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИОННОЙ БАЗЫ ПРОЗВИЩ УЧИТЕЛЕЙ

Статья посвящена изучению прозвищ учителей как одной из разновидностей неофициальных именовании в антропонимике. Описана специфика мотивационной базы этой разновидности школьных прозвищ. Установлено, что для нее характерны традиционные для украинской народно-бытовой системы имен черты.

Ключевые слова: ономастика, антропонимика, неофициальная система именования, прозвище, прозвище учителя, мотив номинации.

N. S. Kolesnyk,

*Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University,
Department of History and Culture of the Ukrainian Language*

SPECIFICITY OF MOTIVATION BASIS FOR TEACHERS' NICKNAMES

The article is dedicated to the research of the specific of the motive base of one of the types of individual nicknames – teacher's nicknames. During the last decade school communication underwent essential changes according to our observations school nicknames are less popular instead of it the other types of unofficial individual nomination appear in the virtual space, such as nicknames, so the analyzed nicknames class needs urgent fixing and scientific description.

Teachers' nicknames as individual nicknames characterize the personality via herself and according to her personal qualities. Their analysis can be realized by different variables such as lexical base, structure, emotional coloration, formation type, nomination motives. Motive criterion of analysis and systematization we suppose as one of the most important because it opens the way to more profound understanding of vital nomination processes in the national anthroponymy. The most widespread motives of nomination of teachers (35,5 %, 7,9 % i 9,5 %) – totally 52,9 %. Extend motive forces of the creation of teachers' nicknames as well as in the regional systems of individual nicknames there are external, internal and communicative teachers peculiarities (correspondingly 35,5 %, 7,9 % i 9,5 %) – totally 52,9 %. Extend motive forces of the creation of teachers' nicknames are also official anthroponyms (surnames, names, fathers' names) of denotations themselves (22,1%) and of other persons (7,9%) according to similarity – totally 30%. The last five motive groups include 17,1 % among them the widespread are nicknames, which are motivated by the occupation, the position, or the sphere of speaker's activity – approximately 9,5 % and the nicknames, which are motivated by the life situation or denotation action, – approximately 4,2 %; the rest 2,5 % – nicknames with the lost motivation or poly-motivated.

Teachers' nicknames, as it is known, don't belong to the eldest layers of national anthroponymy, and analyzed proper names – generally are the example of modern system of unofficial anthroponymy. Nevertheless, today they have traditional for individual nicknames motive base, certify standard schemes of their derivation and say about continuity of tradition and enormous potential of onomastic creation of Ukrainians, and also are the evidence of the wealth and unique opportunities of Ukrainian anthroponym system.

Key words: onomastics, anthroponymy, informal naming system, nickname, teacher's nickname, naming motivation.